

På oprørets rand ?

*Bemærkning om forholdet mellem politik og religion hos
Rasmus Sørensen i året 1844*

af *Knud Banning*

I en af de tidlige forårsmåneder i 1844 brød den landskendte vækkelsesleder *Rasmus Sørensen* op fra Venslev skole nær Skelskør. Her havde han haft sit daglige udkomme som skolelærer under grevskabet Holsteinborg siden 1827. Nu flyttede hans store familie til København, og selv begav han sig ud i en usikker tilværelse som omrejsende agitator. Han kastede sig fuldt og helt over landbopolitik, og de følgende sider vil redegøre for det væsentlige i, hvordan det kom til at forholde sig med hans kirkelige og kristelige engagement i de første bevægede år på rejserne rundt i landet.¹

Afrejsen var en tydelig tilkendegivelse af, at han havde brudt alle sine broer, nu var han alene og isoleret fra dem, han havde samarbejdet med gennem mange år. Grundtvig havde han set op til siden begyndelsen af 1820'erne, han havde fulgt intenst med i alle Grundtvigs overvejelser om forholdene i den danske statskirke, og selv fastholdt han troligt tanken om at få indført religionsfrihed for at kunne løse forbindelsen mellem vakte lægfolk, der holdt sig til den gammellutheriske tro, og den oplysningsprægede del af gejstligheden. Da Grundtvig opgav forslaget om religionsfrihed og i stedet greb den gamle, pietistiske idé om sognebåndets løsning som en mere rimelig udvej, fastholdt *Rasmus Sørensen* det oprindelige krav. I »den vestsjællandske krig« i 1833 rettede han så hårde beskyldninger for kristendomsforfalskning mod pastor *Hans Bastholm* i Slagelse, at der blev anlagt sag, som appelleredes, uden at der blev afsagt en kendelse om sagens realitet. Processen er en tro kopi af opgøret mellem Grundtvig og professor *H. N. Clausen*, blot med den forskel, at det nu er en lægmand, og ikke en akademisk præst, der fører det igennem.

Men længe før afgørelsen faldt, var *Rasmus Sørensen* klar over, at han ikke ad procesvejen kunne skaffe grundlag for kravet om religionsfrihed, og i 1834 skabte han sig gode forbindelser med vakte lægfolk ud over store dele af landet. Dem overtalte han til at skrive under på en adresse til kongen, hvor sognebåndet krævedes løst, men det var hans hensigt, at underskriverne efter et afslag skulle melde sig ud af statskirken og altså stille statsmagten over for en fuldbyrdet kendsgerning.

Imidlertid mislykkedes denne drabelige aktion, fordi Rasmus Sørensen naivt havde overdraget til Grundtvigs tro våbendrager, magister J. C. Lindberg, som han vekslede mange breve med, at overrække adressen til majestæten. Men magister Lindberg fik ret hurtigt øjnene op for Rasmus Sørensens radikalisme, som skræmte ham, og han undlod simpelthen at indlevere adressen med de mange underskrifter.

Det kostede ham naturligvis venskabet med Rasmus Sørensen, og da Grundtvig i 1836 trådte frem med en erklæring om, at Troen ikke var nogen skolesag, sagde Rasmus Sørensen også ham et barsk farvel i en særskilt pjece, naturligvis fordi han følte sin ære som kristelig skolelærer gået for nær – både venner og modstandere anerkendte ham altid som en fremragende pædagog, en af landets bedste. Og så havde det i flere år været et fast led i hans kirkelige reformprogram, at de bevidst troende skulle have frihed til at samle sig om en præst, de selv havde valgt af deres midte, og ikke nødvendigvis om en højtlærd, akademisk dannet teolog, som den fjerne konge og hans embedsmænd fandt det for godt at forsyne med levebrød. Rasmus Sørensen var særdeles vel-formuleret, både når han talte og når han skrev, og en tid gjorde han sig vel håb om at blive præst for en sådan fri kreds, når reformen var gennemført.

Dette standpunkt bragte Rasmus Sørensen i konflikt med omegnens præster, ikke blot dem, der var præget af oplysningstiden, men også dem, de vakte lægfolk holdt sig til. De vakte almuesfolk blev efterhånden de eneste forbundsfæller, Rasmus Sørensen havde, men det var langt fra dem alle, der stod på hans side. Under den store Vemmeløvsag i 1837 søgte han at trække processen ud for at vise, hvor håbløs statsmagten var til at håndtere kirkelige emner juridisk, og at den altid holdt hånden over præster og andre embedsmænd, men ikke over almuefolk. Det mislykkedes for ham at forhale sagen, men man kan ikke undre sig over, at der blandt de første baptister fra 1839-40 var folk, der stod ham nær. For i denne kreds samlede de bevidst troende sig netop om en præst, de selv havde valgt, og kravet om en personligt tilegnet tro var hos dem så stærkt, at den gik forud for dåben. Når han ikke selv sluttede sig til dem, kan grundene være flere. Var han blevet døbt hos baptisterne, havde han været færdig som skolelærer, og han og hans store familie ville stå uden eksistensmidler. Hertil kom, at det kun var en lille flok, der viste sig stærk nok til selv at tage et brud med statskirken. Rasmus Sørensen havde altid forestillet sig en langt større gruppe, der kunne tvinge statsmagten i knæ ved at vise, at nu var almuens vågnet efter lang tids dvale, og den stillede regeringen over for fuldbyrdede kendsgerninger, som livet i samfundet måtte rette sig efter. Endnu

engang, i 1839, kunne han rejse en stor skare lægfolk i protest mod et forslag til et nyt kirkeritual, udarbejdet af biskop J. P. Mynster. Men selv om protesten røber, at den er skrevet af Rasmus Sørensen, viser nogle forhør over en del underskrivere, at det kun var ganske få af dem, der delte hans idé om, at almuen skulle tvinge sin vilje igennem, hvis forslaget blev gennemført.

Rasmus Sørensen var selv skyld i, at han blev så isoleret. Han savnede blik for, at hans ideer kun appellerede til en begrænset del af almuen, og han så ikke, at hans eget stridbare sind og manglende evne til at indgå et rimeligt kompromis var den største hindring for, at han kunne vinde fornøden tilslutning. Træt af de vakte og deres lokale ledere søgte han fra begyndelsen af 1840'erne en større kreds at virke i. I de sidste år i Venslev skole ser man ham som skribent og udgiver af det fremragende blad »Almuevennen« – samarbejdet med den anden redaktør og udgiver, den senere så landskendte bondepolitiker, skomager J. A. Hansen måtte snart ophøre, her af økonomiske grunde, og til stadighed var han på rejser rundt i landet til vakte lægfolk og andre, han havde lært at kende. Han talte ved Blichers fester på Himmelbjerget, og i 1842 virkede han kraftigt i Jylland og på Sjælland for at få landboere til at underskrive adresser til stænderforsamlingen i Viborg, hvori man protesterede mod tanken om at få indført de såkaldte »stænderkomiteer«, en slags fællesforsamlinger for de adskilte stænderforsamlinger, som skulle understrege udviklingen hen mod en mere fri og selvstændig forfatning. Modstanden begrundedes med, at det endnu engang var aristokraterne, der ville komme til at sidde i den slags komiteer, og derved ville bondestandens indflydelse blive svækket. Rasmus Sørensen var drevet til denne protest af sin politiske overbevisning, der som mange andres gik ud fra, at almuen kunne have det bedre under en enevældig konge, end hvis den skulle regeres af sine gamle undertrykkere, godsejerne og akademikerne. Rasmus Sørensen havde blik for, at de friere religiøse og politiske forhold i det liberale England og navnlig Nordamerika svarede langt bedre til, hvad han fandt rimeligt. Det havde han vel også lært af Grundtvig, men nu måtte denne indstilling stemme ham venligere mod den kreds af unge liberale akademikere, der just fik øje for, at folkets støtte var nødvendig, hvis liberalismens sag skulle fremmes herhjemme. Han havde derfor haft kontakt med Orla Lehmann, som sørgede for, at J. A. Hansen blev ansat som bud på »Fædrelandet«, medens han var udgiver og chefredaktør af »Almuevennen«. Men det blev en anden fra den liberale kreds, der en kort, men vigtig tid kom til at spille den væsentlige rolle for Rasmus Sørensen.

Lensgreve *Frederik Marcus Knuth* (1813-56) til Knuthenborg på Lolland hørte til i kredsen af unge liberale, og i begyndelsen af 1840'erne vekslede han derfor mange breve med D. G. Monrad. Grev Knuth var endnu ung og langt fra nogen betydelig personlighed med afklarede og velformulerede synspunkter. Men han var velhavende, og det var netop hans penge, Rasmus Sørensen kom til at nyde godt af, da der en kort tid opstod den besynderlige alliance mellem greven og almueskolelæreren, der som et hovedpunkt på sit politiske program havde kampen for folkets brede lag og mod den besiddende og politiske overklasse, som Knuth tilhørte. Men uden fortilfælde i Rasmus Sørensens liv var en sådan forståelse ikke. Fhv. statsminister, grev C. D. Reventlow (1748-1827) til Pederstrup og Christianssæde på Lolland havde han truffet i sin ungdom, da han gik på Vesterborg seminarium og senere blev lærer i Brandstrup, og han fik et uforglemmeligt indtryk af den store landboreformators iver for at forbedre undervisningen i godsets børneskoler. Også lensgreve F. A. Holstein til Holsteinborg havde han omfattet med en tilsvarende sympati.

I begyndelsen af 1840'erne fandt grev Knuth, at kredsen af liberale politikere var beskeden og isoleret, det var tydeligt, at man savnede folkelig opbakning og støtte. Den 20. oktober 1841 skrev han således til Monrad: »Folk her er – De kan troe mig – vankelmødige og overfladiske, og den i sig selv svage Stemning befinder sig i det sidste Aar i en Ebbetid. – Derfor er det ikke umuligt at føre dem til deres eget Bedste, naar der findes Mænd af Dygtighed og urokkelig Standhaftighed, som vilde hellige deres Liv hertil, og der findes Saadanne, men Omstændighederne må iagttages, krydse i Modvind, vente i stille Veir, og fremfor Alt ikke opbruge det Quentin Agitationsstof, som findes her, paa Formaal, der paa anden Maade lader sig opnaae«. ² Der er dog intet, der viser, at grev Knuth på dette tidspunkt havde truffet Rasmus Sørensen, og at det er ham, der her sigtes til. Men ordene om den manglende støtte hos almuen reflekterer også tanker hos Monrad, for da det mod alle forhåbninger viste sig ved tronskiftet i 1839, at den nye konge ikke havde sympati for en fri forfatning, stod det ham klart, at en vækkelse, der gjorde folket mere politisk bevidst, var nødvendig for at fremme de liberales sag. ³

Det er naturligt, om Rasmus Sørensen har spidset øren, hvis han hørte eller læste om tanker af den art. I Monrads »Flyvende politiske Blade« nr. 3 fra 1842 kunne man læse en sønderlemmende kritik af den navnkundige konventikelplakat af 13. januar 1741, der havde voldt de vakte lægfolk så mange kvaler. Monrad havde ikke vanskeligt ved at vise, at plakaten hørte til i en svunden tid og var et mærkværdigt

produkt med indbyggede modsigelser og urimeligheder. Velkendte argumenter dukker også op: det er forbudt en kreds af mennesker at være samlet efter solnedgang for at læse i Bibelen, men ikke for at tømme flasker, og ingen må om aftenen læse op af Luthers Huspostil, men gerne føre sjofel snak og synge letfærdige viser. Alt dette havde Rasmus Sørensen og andre forlængst ført i marken. Det er også helt på hans linie, hvad Monrad derpå nævner, at de vaktes tale har noget tiltalende og gribende over sig, som gør et anderledes dybt indtryk end det bogsprog, præster ofte fører på prædikestolen. Men skyggesiderne forbigår Monrad dog ikke, nemlig vakte folks selvsikkerhed og udvortes væsen, især hæfter han sig dog ved faren for, at røret udvikler sig til separatisme og sektvæsen, fordi lægprædikanterne let får lyst til også at forvalte sakramenterne – her tager han altså afstand fra den udvikling, Rasmus Sørensen havde været med til at skabe og baptisterne virkeliggjort. Men Monrad må sympatisere med kravet om, at præster støtter bevægelsen i stedet for at bekæmpe den, og han har øjnene åbne for, »at det er Fordunklingen af den kristelige Bevidsthed hos de beskikkede Lærere, der har fremkaldt disse Kraftyttringer af den kristne Tro og det kristelige Liv i Menigheden«. I mere end hundrede år har selve kongemagten været klar over, at konventikelpakaten ikke hæmmede, men snarere fremmede sektvæsenet. Efter Lindbergs »Nordisk Kirketidende« gennemgår han hovedtræk af forfølgelserne i 1820'erne og 30'erne – den vestsjællandske dog kun i forbifarten, Rasmus Sørensen nævnes ikke – og han slutter med at foreslå plakaten ophævet, hvad der forlængst burde være sket og allerede er gennemført i Norge.⁴

Også om baptistsagen ytrer Monrad sig. I »Flyvende politiske Blade« nr. 5 gør han forholdet mellem statskirken og andre religiøse bevægelser op på den måde, at de sidste ganske vist er tilladt her i landet, men deres kultus må ikke være offentlig, og det er forment danske statsborgere at gå over til dem. Det er det, baptisterne har forset sig imod, og administrativt kan man kun fastholde status quo. Men ser man principielt på sagen, forekommer standpunktet helt urimeligt. I sin argumentation røber Monrad påvirkning fra Hegel: ånden udtømmer ikke hele sin fylde i noget enkelt individ, men i individernes totalitet. Derfor må individerne slutte sig sammen i samfund, og af den grund er kirken ikke nogen uting. Tværtimod, da staten engang i fortiden næppe var mere end indbegrebet af et borgerligt fællesskab, faldt menneskets åndelige væsen uden for staten, og kirken var da fuldt berettiget til at træde frem som en selvstændig, organisk enhed og selvstændig magt over for staten. Dette har nu forandret sig, staten har udviklet sig til en organisme, der omfatter hele menneskets væsen og er

derfor forpligtet og berettiget til også at drage omsorg for åndelige anliggender. Folkeindividualiteten har ofte udviklet sig stærkt, den bærer både stat og kirke og skaber derved den sande, nationale enhed. Dette er dog ikke tilfældet i Nordamerika, hvor staten endnu ikke har udviklet sig til hele sin fylde, og egentlig heller ikke, hvor der i et land findes flere trossamfund. Medlemmer af sådanne »folkekirker« (!) kan dog være knyttet nærmere til deres land end til trosfæller i andre lande og er derved på vej til at danne statskirker. I en statskirke kan man dog føle sig fristet til at dirigere alt ved jura, i stedet for at lede ånd ved ånd. Den, der med sjælen er udtrådt af kirken, er ikke længere i den, og ingen bør hindre ham i at træde ud. Statskirken vil ikke opløses af den grund, tværtimod vil dens stilling i folket blive styrket, når man må gøre sig selv klart, hvorfor man bliver i den. Statsmagten ville også blive styrket og Danmark øge sin anseelse blandt nationerne, når man herhjemme tillod folk at træde ud af statskirken.

For Monrad er den danske stat altså en organisme, hvor »Adskillelse og Sønderlemmelse er Tegn på Svækkelse og Opløsning« (Flyvende politiske Blade nr. 1, 1839, side 28). Også Rasmus Sørensen kunne, som man vil få at se, beskrive det danske samfund som en organisme, og væsentlige træk af Monrads kritik af Konventikelplakaten og af regeringens optræden i baptistsagen måtte stemme ham venligt mod den liberale kreds. Måske har han fulgt, hvad Monrad i øvrigt skrev, og lært en del deraf, men det skulle snart vise sig, at han og de to liberale ledere stod hinanden meget fjernt, principielt og praktisk. Det uddybede kun den tragedie, som Rasmus Sørensens levned efterhånden blev.

De første tydelige spor af en forbindelse mellem Rasmus Sørensen og grev Knuth findes i et udateret brev fra greven til Monrad, måske er det dog skrevet 12. september 1842.⁵ Det handler om de nævnte »stænderkomiteer«, og greven forsikrer, at »De behøver ikke at tvivle om, at her vil blive en Bevægelse og en fra neden af«. Knuth bønfaller Monrad om, at »massen« ikke opfordres til at indsende adresser, som er skrevet i en ufolkelig stil. Stene skal nok blive ryddet af vejen, »naar Folk bliver – af Mænd af deres egen Midte sat ind i Forholdene og derpaa udtaler sig paa en fra dets Standpunkt fuldkommen sand Maade«. Han vedlægger en prøve på den »Bedemandsstil, hvori efter min Mening Sagen kan siges at være fuldkommen sand fra Almuens Standpunkt. Det indlagte er skrevet af R. Sørensen, med hvem jeg har talt og som nu er reist til Jylland, for at sætte Breve af den Art i Gang over hele Halvøen. I hvad De gjør, gjør intet, som kan forstyrre denne rolige, men i Længden uimodstaaelige Bevægelse derovre. Læs nøie

det indlagte – De vil see, at det er constitutionelt, og dette er Forfatteren med Liv og Sjæl«. Det hedder også »men vælgerne bør paa ingen Maade sende andre Petitioner end dem, der ere giennemtrængte af den gammeldanske Aand, og om hvilke ingen Modstander kan sige, at de er dicterede af nogle faa Agitatorer«. Man ser altså, at Rasmus Sørensen under sin agitation mod stænderkomiteerne har opsøgt grev Knuth, har vist ham sine udkast til adresser, vundet ham for sit anliggende og kunnet overbevise om, at han er manden, som kan skaffe støtte blandt landbefolkningen til de liberales sag. Men forbindelsen mellem de to måtte åbenbart ikke blive kendt, det ser man af ordene i slutningen »lad det være en uigienemtrængelig Hemmelighed, at R. S. er paavirket af mig«. Af brevet fornemmer man dog, at snarere er det Rasmus Sørensen, der har påvirket greven og vundet ham for sig. Knuth har aristokratens foragt for almuemandens »bedemandsstil«, og at han kan anse sin partner for at være »constitutionel« viser vel først og fremmest noget om Rasmus Sørensens evner til at formulere sig. Men måske har ingen af de to kunnet se, hvad der skilte dem.

Rasmus Sørensen fortsatte forbindelsen med grev Knuth, og den kendes fra en lang række breve, han skrev til greven, de fleste og de vigtigste fra året 1844. Disse breve er enestående i deres skildringer af hans møjsommelige rejser rundt i landet for at sætte liv i almuen, hans taler, samtaler og folks reaktioner er skildret indgående og levende, og en stor del af brevene er naturligvis optaget i »Danske politiske Breve fra 1830'erne og 1840'erne«, (se især bd. 2, 1948). Desværre gør udvalget det ikke altid muligt at få indblik i den sammenhæng mellem religiøs og politisk aktivitet, der var naturlig for Rasmus Sørensen. Derfor må nogle af de utrykte dele refereres sammen med de trykte.

Det første brev til grev Knuth er sendt fra Fredericia den 24. februar 1843, og Rasmus Sørensen fortæller heri, at han har opsøgt gamle bekendte på Vestlolland, hvor han var skolelærer i Brandstrup 1821-27, og de har sat ham i forbindelse med fremtrædende folk på egnen.⁶ I en samtale med en af dem erindrer han, at han engang spiste ved selveste grev Reventlows bord, og denne udbrød under måltidet, da snakken kom på den danske enevældes kollegiestyre: »Ja, Danmark har Kollegier, det veed Gud, og det så mange og så store, at de kunne bestyre og regjere hele Rusland, og et så stort Regeringshovede sat oven på det lille bitte Legeme, som Danmark er, hvorledes skal det kunne passe sammen, uden at Legemet virkelig må synke og knuses under Vægten af den uhyre Vanskabning af Hovede?« Mere aktuel var debatten om en lokal købmand, der plagede landboerne med ågerren-ter, fordi han mente at have lov til at handle med sine penge, som

parterne nu kunne enes om det. Dette anbragte Rasmus Sørensen i et landspolitisk perspektiv med den bemærkning, at det ene og alene er statens opgave at sætte lov og grænse for, at det ene medlems frihed, formue, kraft og udvikling ikke skal opsluges af et andet medlems. I stedet skal alle samdrægtigt og i fælles frihed tjene og understøtte hinanden og derved styrke og støtte hele staten. Vil den omtalte købmand beholde sin frihed til at tage ågerrenter, da skal han konsekvent se, før døden henter ham, at hans næste tager sig samme ejendomsfrihed over sit sind og sine lemmer til at slå ham og alle hans lige ihjel! En kreditkasse, der kunne yde lån til rimelige renter, turde bønderne ikke binde an med på grund af uvidenhed og fordomme. Netop bøndernes manglende indsigt vil Rasmus Sørensen bekæmpe med sin planlagte skole for landbougdommen, det er først og fremmest den, han udbreder kendskabet til på sin rejse, som også gik til Langeland. Her kendte han mange vakte lægfolk, både kirketro og baptister, fra flere besøg. Da det var søndag, gik han til gudelig forsamling hos de første, og tog også selv ordet i en opbyggelig tale. Denne gang var det navnlig skoleplanen, han agiterede for, en del af de mænd, der kunne hjælpe ham, var også med, »og oven på det gudelige talte vi om denne Sag«. Baptisterne gik han også til, og de ville støtte hans plan økonomisk.

Rejsen gik videre til Fyn, og da han hos en bekendt i Odense hørte, at P. Hiort Lorenzen i Haderslev havde til hensigt at oprette en bondehøjskole i Sønderjylland, lagde han straks vejen over Fredericia til det nordslesvigske, og besøget var forberedt med hele pakker af hans skoleplan, der var sendt i forvejen. Men besøget blev ingen succes – pakkerne var end ikke blevet åbnet. I kampen mellem dansk og tysk var det Rasmus Sørensens opfattelse, at bønderkarlene – uanset nationale sympatier – først skulle udvikles til at kunne tale deres sag, så de kunne modstå den fortysskede øvrigheds overgreb, og at skolen netop skulle ligge i kongeriget, fordi de unge havde godt af at se andre forhold end dem, de kendte hjemmefra. Det sidste blev heftigt imødegået af P. Hiort Lorenzen i et par livfuldt refererede samtaler – han ville have, at skolen skulle ligge i Nordslesvig, lige op i næsen på tyskerne. Kampen mellem dansk og tysk kunne altså ikke blive den primære konflikt for Rasmus Sørensen – det var alene den sociale, almuens kamp for at få den placering og indflydelse, der tilkom den.

I brevet skrevet den 1. marts⁷ fortæller Rasmus Sørensen, at han fik en politisk disput i Fredericia med sognepræsten, dr. theol. Hans Christian Rørdam, der kaldes »halvt konservativ«, en kateket, der var »halvt liberal« og sin gamle ven og medstrider Rasmus Ottesen, der var flyttet til byen fra Vestsjælland, og som kaldes »helt radikal-libe-

ral« – i disse breve er »liberal« en rosende betegnelse, og at Rasmus Ottesen er »radikal-liberal« betyder næppe andet, end at han er liberal til fingerspidserne. Naturligvis fik disse tre præsenteret Rasmus Sørensen skoleplan, som de syntes godt om, og derpå faldt snakken på Nordamerika, hvor Rørdam fandt, at folk spredte sig som bisværme, drevet af pengesyge og gevinstiver. Rasmus Sørensen mente, at pengesygen ikke var mindre her i landet, blot var den uden skabende kraft og levede højt på de fattiges bekostning. Rasmus Ottesen mindede om, at Gud engang havde knust Babelstårnet og spredt folkeslagene ud over jorden, da de ellers havde ædt hinanden op i deres egoisme og havesyge. Hvor man som i Nordamerika kan sprede sig frit, er der plads til, at såvel det gode som det onde kan brede sig i frihed, og også kristne kan leve frit under deres frie udviklingsgang mod himmelriget, hvad de unægteligt er skabt til af Gud selv – derovre hæmmes de ikke af uforanderlige love og forfatninger, der udråbes som evige og derved sættes i Guds sted.

Grev Knuths reaktion på disse breve er kendt, for den 7. april 1843 skrev han til Monrad, at nu måtte man se, hvordan det gik Rasmus Sørensen, hvis plan han vedlægger.⁸ Den må Monrad endelig gøre sig fortrolig med og så stå ham bi med vejledning »det vil sige, så vidt som den Art Mennesker kan veiledes«. Han har åbenbart fundet Rasmus Sørensen ret så egenrådige, og det er måske derfor, han beder Monrad om at være hans vejleder. Der kendes ikke noget til en personlig forbindelse mellem Rasmus Sørensen og Monrad, og også med greven blev det småt med den personlige kontakt i de næste måneder, for det næste brev er først dateret 11. oktober.⁹ Det fremgår, at Rasmus Sørensen netop har været på Knuthenborg og drøftet en »plan« med greven. Den vil føre med sig, at han må forlade Venslev skole og lade sin store familie bo andetsteds, medens han selv rejser rundt i landet og agiterer for en sag, åbenbart understøttet økonomisk af grev Knuth. Det nævnes ikke, hvad »planen« går ud på, og først da samarbejdet var på randen af et sammenbrud den følgende sommer, ridser Rasmus Sørensen hovedpunkter af den op i brevet den 24. juni: »Vi vare og ere enige i, at jeg frit med Mund og Pen skulde overalt, saavidt jeg formaaede, forkynde Sandhed og Ret for Almuefolket, i deres timelige og verdslige, saavel som i deres aandelige og evige Anliggende, til deres levende Opvækkelse til selvstændig Deeltagelse deri; og til dette Maal at opnaae, søge at stifte og pleie levende selv undervisende Læseforeninger blandt de Ældre og øvende Aftenskoler for de Unge; samt ligeledes virke til, at de dygtigste Mænd fra disse Hjemmelæseforeninger sammentraadte i større Landbo- eller Communalforeninger i ud-

strakte kredse, for at virke fælles til et Communalliv igjennem Sogneforstanderskaberne og Amsraadene, og et Stænderliv igjennem den raadgivende Stænderindretning, hvoraf et selvbevidst og oplyst Almuefolks levende Deeltagelse og Indvirkning maatte kunne kjendes, og en friere Udvikling af vore Samfundsforhold blive Følgen«. Dette er altså Rasmus Sørensens fremstilling af overenskomsten, som han naturligvis søger at nærme mest muligt til sin arbejdsgivers anskuelser. Ordene taler dog tydeligt for sig selv, og gengiver ganske udmærket Rasmus Sørensens tanker, som de i øvrigt kendes. Man ser uden videre, at han først og fremmest vil skabe en folkelig vækkelse, politisk og kristelig, i almuen, så den får lyst til at lære og læse og slutte sig sammen i stadigt større kredse og til sidst får indflydelse i selve stænderinstitutionen. Grevens holdning hertil kendes ikke, men han har i hvert fald kunnet bemærke, at det nyvakte liv i bondebefolkningen skulle bruges til at få almuefolk frem i forreste række og ikke til at sikre de liberale ledere en solid folkelig støtte. Og det var vel det, han først og fremmest ville opnå ved at støtte den rejselystne skolelærer.

Det har næppe været let for Rasmus Sørensen at iværksætte denne plan, fordi han så blev nødt til at forlade Venslev skole. Og i det næste brev til Greven, skrevet 4. december 1843,¹⁰ må han da også overbevise ham om, at han vil holde fast ved den aftalte plan – den opgiver han ikke, selvom han har overvejet et forslag fra en ven, skolemanden og filantropen C. C. Møller om at placere sin planlagte bondehøjskole i forbindelse med opdragelsesanstalten i Flakkebjerg for vanskelige børn! Her var det næppe heldigt at begynde den nye skole, planen blev da heller ikke realiseret, men nu stod det åbenbart klart for Rasmus Sørensen, at aftalen med greven skulle føres ud i livet. I hvert fald begynder han nu at holde greven underrettet i breve, men først i april 1844 kan han fortælle, at familien nu er flyttet til København, og at han selv er blevet totalt ruineret ved auktionen over sit fattige indbo.¹¹

Rasmus Sørensen begyndte sine rejser i en hård og kold vinter. De gik navnlig til Sjælland, Lolland-Falster og Midtjylland. Men de var knapt begyndt, før divergenserne mellem ham og greven begyndte at træde frem. Den 14. februar 1844 fortæller han, at han har opsøgt en bekendt, han havde truffet halvandet år før på en agitationsrejse for »Almuevennen«, nemlig husmand Peder Hansen, Lundby på Sydsjælland.¹² Både for sine artikler i bladet og for sine taler var han kendt som en rabiater og radikal agitator mod godsejerne og for gårdmandsklassens og husmandsstandens rettigheder. I Lundby var der allerede oprettet en læseforening, og for dens medlemmer holdt Rasmus Sørensen et foredrag om »Despoti og Tyranni«. Han udviklede heri, at

læseforeningerne burde være det første led i en landsbevægelse, hvor landboforeningerne skulle arbejde sammen som »folkestemme, som almuerøst« gennem ständerinstitutionen og kommunalindretningen, samt desuden ved uafsladeligt og samtidig med »at trænge sig frem umiddelbart lige til Kongen«. Hvis grev Knuth har læst netop disse ord med forundring, er det forståeligt. Nok var det mistænkeligt, at Rasmus Sørensen i Lundby kunne optræde sammen med godsejernes argeste fjende, Peder Hansen, men til det kom åbenbart, at han kunne tænke sig at forelægge sine ønsker direkte for majestæten i håb om, at han vil efterkomme ønsket – og den tanke er jo antiliberal. Den forudsætter nemlig, at kongen sidder inde med den enevældige monarks suveræne ret til at gennemføre foranstaltninger, han alene finder tiltrængte – om det er et absolut eller begrænset monarki, der fører almuens planer ud i livet er åbenbart underordnet for Rasmus Sørensen.¹³

Men nu prøvede Rasmus Sørensen først at få ständerforsamlingerne til at efterkomme ønsker fra landboere om hårdt tiltrængte forandringer. Han kastede sig ud i en landsomspændende agitation for at få dem til at indsende adresser, hvori man forlangte det privilegerede og det upriviligerede hartkorn beskattet ens, ophævelse af alt fæstevæsen og indførelse af selveje eller arvefæste samt forandring af tienden til en fast pengeafgift og indførelse af almindelig værnepligt. Adresserne, der indsendtes til ständerne som et resultat af denne kampagne, er dog ikke ganske enslydende, fordi Rasmus Sørensen fordelte sine udkast til lokale ledere og overlod til dem at formulere detaljer i dem, men de kom til at præge de langstrakte forhandlinger i Viborg og Roskilde om landbosagen. Stor var derfor Rasmus Sørensens bestyrtelse, da han midt under sin agitation måtte erfare, at greven og han langt fra var enige – i det omtalte brev af 24. juni omtaler han nogle divergenser, men detaljerne er langt fra så klare, som man kunne ønske. Greven har som ellers været noget svævende, men tydeligt nok er det faldet ham for brystet, at Rasmus Sørensen har rådet til »Magtsprog«, altså at kongen benyttede sig af sin ret som enevældig monark til at gennemføre, hvad han fandt tiltrængt. Rasmus Sørensen er ganske klar over, at herefter kan støtten fra greven falde bort – det gjorde den også snart, og dermed var hans virksomhed dødsdømt få måneder efter at den var begyndt. Man han fastholdt sin vilje om at kunne gå direkte til kongen. Da forhandlingerne i ständerne var endt uden at det ønskede var opnået, udfærdigede han en adresse til kongen om at få forundt hvad der var anført i adresserne. Den fik ikke mindre end 9000 underskrifter, men blev afvist af majestæten, som ikke ønskede at gøre indgreb i godsejer-

nes ejendomsret. Tilmed måtte Rasmus Sørensen sammen med Peder Hansen døde under det såkaldte »Bondecirkulære« af 8. november 1845, der var rettet mod de to, og hvori det blev forbudt at holde møder om bondestandens retsforhold uden særlig tilladelse, og at udensogns folk deltog i dem.¹⁴ Det hele var foranlediget af enkelte avisartikler og en birkedommer i Nykøbing Sj., der var skræmt af formodede udsigter til optøjer, ja oprør i Holbæk amt. Cirkulæret kan formodentlig bedømmes forskelligt, men det var forældet, da det blev ophævet den 12. maj 1846, for allerede to dage senere stiftedes »Bondevennernes Selskab«, som nu tog sig af det, der var nævnt i adresserne til stænderne samt af husmandssagen og bondestandens oplysning, kort sagt alt, hvad Rasmus Sørensen havde virket for. Man takkede ham ved at være de første til at spænde ben for de nye initiativer, Rasmus Sørensen tog for at få brød på bordet – han ville oprette en brandforsikring i Holbæk og arbejdede stadig for sin skoleplan – så naturligvis havde han kun hårde ord tilovers for det nye selskab og dets selvbestaltede ledere.

Detaljerne i alt dette er spændende nok, men når det som her gælder den forbindelse, der er mellem Rasmus Sørensens politiske og kristelige forestillinger, kan man henvise til brevet til grev Knuth, skrevet den 17. marts 1844.¹⁵ Han har netop været på Midtsjælland og her haft en lang disput med sognepræsten i Kundby, der var meget kritisk over for bonderøret og bl.a. bemærkede om Peder Hansen-Lundbys agitation: »Er det ikke en sørgelig Uvidenhed hos Bondestanden, at vore Bønder og Huusmænd kan bilde sig ind, at han – den Usling og Skjændegæst – kan skaffe dem Arvefæste, fri for Hoveri, fri for Leiecontracter o.s.v. ved at raabe paa at ville gjøre Indgreb i Godseiernes Eiendomsret? hvad ville Bønderne og Huusmændene sige, hvis nogen kom og gjorde Indgreb i deres Eiendomsret? – ja, hvad vilde *De* sige, hvis sligt blev øvet mod Dem? – De er en *særdeles oplyst og fornuftig Mand*, døm nu selv!« – Med Udtalelsen af sidste Spørgsmaal svingede han, under de letteste og smidigste Bevægelser op og ned ad Gulvet, sin Haand med et *Knebs* forbi min Næse. Nu reiste jeg mig og tog saalunde til Orde: »Jeg vilde sige til den, der gjorde Indgreb i min Eiendomsret: »hold dine Fingre hos dig selv, hvis ikke, at slaar jeg dig over dem saaledes, at de skulde hænge døde ved dig«; – men det glemte Bønderne i Fortiden og Huusmændene i Nutiden, formedelst total Kraftløshed, at sige og gjøre, da Godseierne gjorde det store Indgreb i deres Eiendomsret, ikke alene over deres Formue, men ogsaa over deres Arbejdskræfter og Tid, deres Sjæl og Legeme, hvilket Indgreb har

gjort og endnu gjør hele Ulykken for den danske Landalmue, ja som gjør, at ingen selvstændig dansk Almueklasse, der maatte føle sig *umiddelbart* indlemmet som *velvilligt* og *frit* Medlem i Statslegemet, kan fremstaae og udvikle sig til hele Statens Kraft og Tarv, fordi Fæstere og Leiere af Gaardmænd og Huusmænd ere aldeles underkastede, med Hensyn til deres Bedrivt for Fremtiden, Godseierens *vilkårlige* Villie. – Her have vi altsaa det rette Begreb af Indgreb i Eiendomsretten; – ophæv blot dette store, gamle nyregroede Indgreb af de faa *Enkelte* i de mange *Tusinders* Eiendomsret – og prøv da, om Peder Hansen eller nogen Ordfører af Bondealmuen forsøger paa at ville ønske den Ulighed i Formue og Bedrivt ophævet, som retmæssig Besiddelse, fri Virksomhed, Kraft, Dygtighed og Troskab nødvendigviis altid frembringe; – men at ønske et *skeet*, uretfærdigt og for Statssamfundet opløsende og ødelæggende Indgreb i hele Landalmuens Eiendomsret *lovlig ophævet* af Statsregjeringen, hvis absolute Pligt det ligefrem er at sørge for, at alle Lemmer maae have og virke frit og velvillig med hver sine Kræfter i Statslegemet til *eget* og det *Heles* Velvære – see, det kalder De Kjeltringestreger, som De paastaar kan frembringe formeligt Oprør!« Men i en af de sidste bemærkninger i samme brev fortæller Rasmus Sørensen – nærmest henkastet, grev Knuth var næppe særlig interesseret i kirkelige sager – at han samme aften drog til skolen i det nærliggende Ondløse, hvor han holdt gudelig forsamling over et kapitel i Romerbrevet, og det gav anledning til en levende samtale. Han fortæller ikke nærmere, hvad han sagde til de forsamlede, kun at det var Romerbrevets 12. kapitel, han gik ud fra. Læser man dette, vil man i v. 4 finde Paulus' ord: »Thi ligesom vi har mange lemmer på eet legeme, men lemmerne ikke har den samme gerning, således er vi mange eet legeme i Kristus, men hver for sig hverandres lemmer« – det er disse ord om enhed og samvirke trods forskellene, der begrundes Paulus' formaning i de følgende vers om at bruge de forskellige nådegaver til fælles gavn samt de konkrete anvisninger på at hjælpe og støtte hinanden, der slutter kapitlet.

Dette vil med andre ord sige, at der ikke er nogen forskel på, hvad Rasmus Sørensen lægger til grund for en politisk disput om dagen og det, han siger til vakte lægfolk om aftenen – ved begge lejligheder taler han om at være lemmer på eet legeme og om at samarbejde og udnytte forskellene i gensidig tjeneste for hinanden. Den overordnede forståelse er altså den, at enhver er et led af en organisme, hvor det gælder om at udfylde sin plads, at udfolde de funktioner, man nu engang har fået til gavn for hele legemet, så det kan virke efter hensigten – og får man ikke denne plads, må man af politiske og kristelige grunde skaffe sig

den så helheden kan komme til at fungere ved et gensidigt samarbejde. Meget naturligt udnytter Rasmus Sørensen Bibelens ord politisk til at kræve, at det forsømte lem på statslegemet – almuen – får sin fravristede placering tilbage, så det kan virke til gavn for det almene vel. Det er oplysningstidens idealer om lighed og borgerligt fællesskab, der kommer til udtryk i denne brug af skriftens ord, ikke den senere liberaliseres om den frie udfoldelse af økonomiske og intellektuelle kræfter, uanset konsekvenserne. Også D. G. Monrad kunne – som anført – bruge billedet af samfundet som en organisme, hans udgangspunkt var dog tydeligt nok ikke bibelsk, men bestemt af Hegels filosofi, og det gør en forskel. Hans tanker kredser om centralstyret og lovgivningen, ikke om at skaffe en forsømt og stor gruppe af borgere i samfundet deres naturlige ret. Han og grev Knuth kunne også enes med Rasmus Sørensen i ønsket om en friere udvikling af udviklingen i samfundet og om at opponere mod de aristokrater, der sad inde med en stor del af magten i den enevældige stat. Den er for dem en nationalstat, men for Rasmus Sørensen betyder nationalitetskamp og dermed landegrænser ikke noget – det er alene den sociale konflikt, der er afgørende, og heri aner man baggrunden for, at Rasmus Sørensen nogle få år senere blev optaget af de tidlige, franske kommunister og deres politiske filosofi. Monrad og Knuth ser hen til en konstitution, der begrænser kongens magt og giver plads til en friere udvikling med mindre tvang – man ser det af Monrads artikler om konventikelpakaten og baptistrøret – men Monrad kan ikke pege på Nordamerika som et mønster på borgerlig frihed. Det kan Rasmus Sørensen, for en udvikling mod større frihed i samfundet skal udvikle almuen, og så må den gennemføres sammen med de liberale eller uden, evt. støttet til et kongeligt magtbud. Det er altså naturligt, at Rasmus Sørensen må følge D. G. Monrad opmærksomt og en tid kan samarbejde med grev Knuth. Men ligeså indlysende er det, at deres veje også må skilles. I virkeligheden er det forskellige opfattelser af statens væsen og opgaver, der driver dem frem.

I Rasmus Sørensens udtalelser fra disse år kan man finde revolutionære udsagn, hvor han truer med vold og overgreb, dersom almuen ikke får de vilkår i samfundet, han finder den berettiget til. De citerede bemærkninger om den lollandske købmand, der tog ågerrenter, er kun enkelte blandt flere. Det var næppe helt ubegrundet, at stænderforsamlingen i Roskilde og øvrigheden nærede ængstelse for optøjer, måske oprør som følge af Rasmus Sørensens og Peder Hansen-Lundbys agitation. Hertil er der dog at sige, at de to ikke står for ganske det samme, Peder Hansen var den mest radikale og uforsonlige af de to. Rasmus Sørensen kunne frygte, at almuen ville gå til håndgribeligheder, der-

som den ikke ret hurtigt opnåede væsentlige forbedringer, som de er opregnet i de fire adresser til stænderne. Men det var netop denne udvikling, han ville forebygge med sin planlagte højskole for bønderkarle. Han mener, at situationen har udviklet sig faretruende, og den ville hurtigt komme ud af kontrol, hvis skolen ikke kom i gang. Her overvurderer han unægteligt sin egen betydning. Og spørgsmålet er også, om stemningen hos almuen var på randen af et åbent oprør, eller om det er Rasmus Sørensen, der endnu engang står ret så isoleret med sin trussel.

Det er for let at opfatte Rasmus Sørensens politiske agitation som et nyt område, han kastede sig over, da det var mislykkedes for ham at få et stort følge blandt de gudeligt vakte. Gør man det, arbejder man på uanvendelige præmisser, nemlig at man enten beskæftiger sig med religiøse forhold eller med sociale og politiske, men altså ikke med begge dele og da slet ikke på samme tid – gør man det alligevel, kan det religiøse engagement vel kun være et skalkeskjul for politiske ambitioner. Det er den velkendte pietistiske sontring mellem åndeligt og verdsligt – og afsky for det sidste – der slår igennem her, også langt uden for pietistiske kredse. For Rasmus Sørensens vedkommende er denne adskillelse ikke mulig. Samfundet – og der skelnes ikke her mellem religiøst og borgerligt samfund – er en organisme, en krop, der har lemmer, som skal arbejde sammen og derved få kroppen til at fungere.¹⁶ Derfor begyndte hans politiske virksomhed ikke først, da han trak sig tilbage fra den gudelige forsamlingsbevægelse. Hans to adresser fra 1830'erne om sognebåndets løsning og mod ritualforslaget er lige så politiske som de fire adresser til stænderne i 1844 – og omvendt, de sidste lige så ægte udtryk for, hvad han ville kalde et kristeligt sindelag, som de første. Sådan har han selv set på dem, og på ganske samme måde betragtede øvrigheden de to førstnævnte. Der er al god grund til at tro Rasmus Sørensen, når han fortæller om sin overenskomst med grev Knuth med de citerede ord: »Vi vare og ere enige i, at jeg frit med Mund og Pen skulde overalt, såvidt jeg formaaede, forkynde Sandhed og Ret for Almuefolket, i deres timelige og verdslige, såvel i deres åndelige og evige Anliggende«. Han gjorde i hvert fald begge dele, andet havde næppe været muligt for ham.

1. Om Rasmus Sørensens udvikling og virke som gudelig forsamlingsleder, se mine »En Landsbylærer« og »Degnekristne«, begge Kbh. 1958.
2. Nr. 377 i »Danske politiske Breve fra 1830'erne og 1840'erne« (DPB, I-IV, udgivet ved Povl Bagge og Povl Engelstoft, Kbh. 1945-58). Originalerne til Rasmus Sørensens brevveksling med grev Knuth findes på Knuthenborg, fotostatkopier på Det kongelige Bibliotek. Håndskriftafdelingen, Ms. phot. 69-2°.
3. Se Povl Bagge: Studier over D. G. Monrads Statstanker (Kbh. 1936) p. 26ff og Asger Nyholm: Religion og Politik. En Monrad Studie (Kbh. 1947) p. 55ff.
4. Om disse afhandlinger, se Nyholm p. 65ff.
5. DPB 455.
6. DBP 513.
7. DPB 514.
8. DPB 517 – Den omtalte »Plan« må være Rasmus Sørensens »Indbydelses-Forslag til at oprette en Undervisnings-Anstalt for voxne Bønderkarle« (Nykøbing Falster, ikke i boghandelen, men optrykt i Almuevennen 1843, nr. 11).
9. Ikke i DPB.
10. DPB 539.
11. Denne del udeladt af DPB 557.
12. DPB 547. Om Peder Hansen, se først og fremmest hans egen »Tak for sidst« (1845, genudgivet med indledning ved Claus Bjørn 1982) samt P. M. Andersen i Årbog for Historisk Samfund for Præstø Amt 1953-56 og Ole Stender Petersen sstds. 1957-61.
13. Dette og det politiske røre om landbospørgsmålene og de to danske stænderforsamlinger er skildret udførligt af Hans Jensen i »De danske Stænderforsamlings Historie 1830-1848« (anden Del, Kbh. 1934, p. 456-533).
14. Om bondecirkulæret, se Hans Jensen i Historisk Tidsskrift 9 R. II, p. 171-232.
15. DPB 554. Se også hans »Et historisk og christeligt Ord for Almuen« (Kbh. 1844).
16. Tanken var almindelig brugt i samtiden, se f.eks. Aage Henriksen, Erik A. Nielsen og Knud Wentzel: Organismetænkningen i dansk Litteratur 1770-1870 (Ideologihistorie I, Kbh. 1975).